

LEEFGROEPENWERKING

DERDE GRAAD DERDE LEERJAAR TSO

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

september 2005
LICAP – BRUSSEL D/2005/0279/045

LEEFGROEPENWERKING DERDE GRAAD DERDE LEERJAAR TSO

LEERPLAN SECUNDAIR ONDERWIJS

LICAP – BRUSSEL D/2005/0279/045
september 2005

(vervangt D/1995/0279/013 – met ingang 1 september 2005 –
definitief 1 september 2006)
ISBN 90-6858-592-4

Vlaams Verbond van het Katholiek Secundair Onderwijs
Guimardstraat 1, 1040 Brussel

Inhoud

Lessentabel	5
1 Uitgangspunten	7
2 Leerlingenprofiel en beginsituatie	7
3 Profiel van de studierichting	8
4 Algemene pedagogisch-didactische wenken	8
5 Begrippen en omschrijvingen	9
6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden en didactische wenken	10
7 Competentieontwikkeland leren en stage	18
8 Competentieontwikkeland leren en de geïntegreerde proef	19
9 Evaluatie	19
10 Minimale materiële vereisten	20
11 Bronnen	20

Lessentabel

<i>Pedagogische vakbenaming</i>	<i>uren/week</i>	<i>Administratieve vakbenaming</i>
Minimum-maximum	30-36	
Godsdienst	2	AV Godsdienst
Lichamelijke opvoeding	0-2	AV Lichamelijke opvoeding
Nederlands	2	AV Nederlands
Leefgroepenwerking	26-32 ⁽¹⁾	AV Expressie/TV Opvoedkunde/Verzorging/ PV/TV Stage Opvoedkunde/Verzorging / AV Stage Expressie

---

(1) Minimum 12, maximum 14 uur stage.

1 Uitgangspunten

We houden rekening met de huidige evoluties en visies in de ortho-ped-agogische sector en we vertrekken voor dit leerplan vanuit de ondersteuning van kwaliteit van leven van personen.

In de begeleiding van personen willen we niet focussen op defecten of problemen maar richten we ons op de mogelijkheden en de totaliteit van het mens-zijn van de persoon. Ook in onze omgang en ortho-ped-agogische ondersteuning willen we personen zoveel mogelijk kansen tot zelfontplooiing en tot controle over hun eigen leven geven.

Dat houdt enerzijds in dat we heel goed kunnen luisteren en een groot empathisch vermogen ontwikkelen en anderzijds mogelijkheden aanbieden, informatie geven, creatief op zoek gaan naar oplossingen, ... Elke ortho-ped-agogische ondersteuning is gericht op de kwaliteit van het leven van de betrokken persoon en gebeurt zo veel als mogelijk op maat, vraaggericht en emancipatorisch.

Alle mensen worden geboren in een gezin, een familie, een buurt en moeten de kans krijgen om daarin op te groeien. Het is binnen deze context dat personen een sociaal netwerk van relaties opbouwen. Dit netwerk is niet alleen heel waardevol in het leven van een persoon maar het is ook een heel belangrijk middel tot ondersteuning van personen. Kennis van dit netwerk en het verder uitbouwen en ondersteunen van dit netwerk vormen belangrijke aspecten van de taak van een opvoeder/ begeleider. Bovendien dient elke ortho-ped-agogische ondersteuning in samenwerking met dit netwerk te gebeuren.

Alle mensen hebben recht op een kwaliteitsvol leven. Dit houdt in dat personen zelf vorm en inhoud geven aan hun leven. Ze doen dit zodanig dat ze in de eerste plaats tevreden kunnen zijn met dit leven. Begeleiders moeten ruimte en kansen geven en creëren om dit emancipatieproces mogelijk te laten worden.

Alle mensen hebben recht op een actief en volwaardig burgerschap. Personen met een beperking hebben het recht om aan alle dienstverlening in de maatschappij te participeren, inclusie vinden we dus heel belangrijk. Dit houdt in dat de dienstverlening inspanningen doet om deze participatie mogelijk te maken in de mate van het haalbare voor alle partijen.

Ook het spirituele / religieuze welbevinden van personen maakt deel uit van hun kwaliteit van leven. Als opvoeder / begeleider word je hiermee geconfronteerd en hierover bevraagd. Leerlingen dienen stil te staan bij en te reflecteren over religie en belevingsvormen. Hier ligt ook de link met het christelijk opvoedingsproject waarbij we uitgaan van de mens in verbondenheid met zichzelf, de anderen, de materiële en sociale omgeving en met het spirituele.

Veel ortho(ped)agogische ondersteuning gebeurt in groeps- en (semi-)residentiële context en in multidisciplinair teamverband. Opvoeders/begeleiders zullen samen met andere deskundigen de groep zodanig begeleiden dat individuele personen maximale kansen krijgen.

Doelgroepen zijn personen met een beperking en kinderen en jongeren in problematische opvoedingssituaties.

2 Leerlingenprofiel en beginsituatie

Deze studierichting biedt afgestudeerden uit het studiegebied Personenzorg (Gezondheids- en welzijnswetenschappen, Sociale en technische wetenschappen, Kinderzorg, Thuis- en bejaardenzorg en Organisatie-assistentie) een zinvolle kans om een (bijkomende) finaliteit te behalen.

Leerlingen uit het studiegebied Personenzorg hebben inzichten en vaardigheden ontwikkeld in verband met het omgaan met anderen, samenwerken, organiseren.

Leerlingen uit GWW, TBZ, KZ en OA hebben ook een aantal inzichten en vaardigheden ontwikkeld in verband met EHBO en verzorging. Afgestudeerden uit GWW, KZ, TBZ en OA hebben ervaring met stage.

Leerlingen uit andere studiegebieden kunnen mits een gunstige gemotiveerde beslissing van de toelatingsklassenraad instappen.

Dat alles maakt dat de beginsituatie van de leerlingen zeer heterogeen kan zijn.

Wie instapt, wil en kan werken aan empathisch en respectvol omgaan met personen (met beperkingen), functioneren in teamverband; creatief en vraaggestuurd werken; is bereid zich theoretisch bij te scholen, is bereid tot reflectie, ... kortom is gemotiveerd om de competenties te verwerven.

Omwille van de heterogene instroommogelijkheden is het nodig om bij het begin van het schooljaar van alle leerlingen een individuele intake te doen en de individuele beginsituatie uit te klaren. Van daaruit kunnen er verdere afspraken en trajecten gemaakt en opgevolgd worden.

3 Profiel van de studierichting

Leerlingen leren als opvoeder/begeleider ortho-ped-agogische ondersteuning bieden binnen een teamgebeuren vanuit een besef van gelijkwaardigheid en diep respect voor de eigenheid van elk individu.

Als toekomstige opvoeder / begeleider ontwikkelen leerlingen volgende competenties:

- 1 Vanuit een emancipatorische grondhouding als opvoeder/begeleider in een team binnen een organisatie in de ortho-ped-agogische sector functioneren.
- 2 Vanuit een emancipatorische grondhouding als opvoeder/begeleider ortho-ped-agogische ondersteuning bieden aan personen en hun netwerk zodat hun kwaliteit van leven bevorderd wordt.
- 3 Vanuit een emancipatorische grondhouding als opvoeder/begeleider het groepsgebeuren ortho-ped-agogisch begeleiden.

Deze competenties (kennis, vaardigheden en attitudes binnen welbepaalde context) worden verder gespecificeerd in concrete leerinhouden en leerplandoelstellingen.

De studierichting is een intensieve, éénjarige, inhoudelijke opleiding die voortdurend op de realiteit in het werkveld inspeelt en erop voorbereidt.

4 Algemene pedagogisch-didactische wenken

Dit leerplan maakt een aanpak gericht op competentieontwikkelen mogelijk. Dat wil zeggen dat de organisatie van het hele leerproces erop gericht is leerlingen de kans te bieden de doelstellingen van het studierichtingsprofiel als een samenhangend geheel te laten bereiken. Die doelstellingen zijn de vertaling van competenties. Een competentie is een geheel van vaardigheden, kennis, attitudes en persoonskenmerken dat door een persoon wordt ontwikkeld en gehanteerd in beroepsgerichte situaties.

In het competentieontwikkelen vormen niet de vakken het uitgangspunt, wel de competenties. Kennis en vaardigheden zijn nodig om een competentie te verwerven en worden daarbinnen dan ook gekaderd. Ze worden dan ook best in de context geleerd. Voor dit leerplan is de context die van de ortho-ped-agogische sector.

Het leerplan dient, in gezamenlijk gestructureerd overleg met de verschillende leraren, gestalte gegeven te worden via een planning (met duiding van de leerplandoelstellingen, pedagogisch-didactische middelen, stage en lesperiodes, ...) zodat leerlingen de kennis, vaardigheden en attitudes (competenties) en bijbehorende leerplandoelstellingen in samenhang kunnen verwerven.

Dit betekent dus dat er afspraken gemaakt worden waarbij naast beroepsdeskundigheid ook ervaringsdeskundigheid kan spelen.

De leerplandoelstellingen die afgeleid werden uit de competenties kunnen op verschillende manieren geordend worden en in gehelen (onderwerpen, thema's) aangeboden worden. Er zijn samenwerkingsverbanden mogelijk zoals samen lesgeven, leerlingen begeleiden, gezamenlijk leerlingmateriaal ontwikkelen per geheel en ook een gezamenlijke evaluatie opstellen en deze met verschillende leraren aanbieden aan leerlingen.

Afwisseling in werkvormen, rekening houden met verschillende leerstijlen en realiteitsgerichte integrale opdrachten zijn nodig opdat iedere leerling zou kunnen werken aan de ontwikkeling van zijn competenties.

Dit kan op vele manieren: uitleggen en voordoen, onderwijsleergesprek, ervaringsgericht en concreet werken via casussen, vaardigheden concreet laten inoefenen, info leren opzoeken en verwerken, gebruik van ICT, ruimte-

voor (zelf)reflectie en feedback, leerlingen zelf laten uitnodigen van ervaringsdeskundigen, sprekers, begeleid zelfstandig leren individueel en in groep én dit zowel in de klas als in het werkveld, bijwonen van nascholing, werkervaring opdoen via stage en projectwerking, ...

Praktijkervaringen via projecten, inleefmomenten, stage met gerichte opdrachten bekijken en zijn nodig om de leerplandoelstellingen te verwerven, die als context een concrete voorziening en/of een praktijksituatie hebben. Voorwaarde is wel dat het geheel goed voorbereid, begeleid en geëvalueerd wordt, door alle betrokken partijen: leerlingen, werkveld en lerarenteam. Dit zijn ook prachtige gelegenheden om de link werkveld-klas te leggen en van elkaar te leren.

5 Begrippen en omschrijvingen

Het is belangrijk dat leerlingen leren inzien dat een organisatie volgens een bepaalde visie werkt en dat de keuze voor een bepaald begrip of term samenhangt met een welbepaalde visie en werking in een organisatie. Vandaar dat zich goed informeren steeds de boodschap is.

In dit leerplan kiezen we voor een welbepaalde terminologie zonder daarom de andere mogelijkheden te ver-, beoordelen.

Personen

gebruikers, deelnemers, bewoners, gasten, residenten, cliënten, ...

Beperkingen

handicap, belemmering, ...

Organisatie

voorziening, instelling, ...

Ortho-ped-agogische sector

De sector die zich richt tot personen met een beperking en tot kinderen en jongeren in problematische opvoedingssituaties

Ortho-ped-agogische ondersteuning

Opvoeden/begeleiden/ondersteunen vertrekkende vanuit de vragen van de persoon en rekening houdend met zijn bepaling van kwaliteit van leven.

Ortho-ped-agogische ondersteuning verwijst naar de ondersteuning/hulp/begeleiding die wordt verstrekt bij ortho-ped-agogische probleemsituaties. Dat zijn probleemsituaties die te maken hebben met opvoeding en begeleiding. Het betekent dat het opvoedings- en begeleidingsproces omwille van bepaalde redenen verstoord is. Wanneer enkel wordt gesproken over het begeleiding van kinderen en jongeren wordt de term orthopedagogisch gebruikt. De term ortho-agogisch slaat op de begeleiding van probleemsituaties van alle leeftijdsgroepen, maar wordt specifiek gebruikt voor personen die de volwassen leeftijd hebben bereikt. De redenen voor het ontstaan of het blijven bestaan van de probleemsituaties hebben vaak te maken met factoren op bio-fysisch, psychopedagogisch als op maatschappelijk vlak.

Ondersteuningsvraag

Zorgvraag, hulpvraag, noden, behoeften, ...

Ondersteuningsplan

Handelingsplan, begeleidingsplan, zorgplan.

Sociaal netwerk

De mensen in de omgeving op wie de persoon een beroep kan doen: ouders, broers, zussen, partner, familie, vrienden, kennissen, collega's, vrijwilligers, burens, ... en betekenisvolle anderen.

6 Leerplandoelstellingen, leerinhouden en didactische wenken

Competentie 1: Vanuit een emancipatorische grondhouding als opvoeder/begeleider in een team binnen een organisatie in de ortho-pedagogische sector functioneren

De jongere leert	Leerinhouden (kennis en vaardigheden om competentie te kunnen verwerven)	Leerplandoelstellingen (wat geëvalueerd wordt)
visies op het ondersteunen en begeleiden van personen binnen de ortho-pedagogische sector verduidelijken.	Visies in de loop der tijden en actueel: evoluties, mogelijkheden, grenzen en knelpunten, concrete toepassingen Verband begrippen-visie Begrippen: visie, holistisch mensbeeld, kwaliteit van leven, vraaggerichte en emancipatorische visie, ortho-pedagogisch werken, ondersteunen / begeleiden, personen met beperkingen, kwaliteitszorg en kwaliteitshandboek, gelijkwaardigheid, inclusie, ...	<ol style="list-style-type: none"> 1 Evolutie in visies op ortho-pedagogisch werken toelichten. 2 Binnen bepaalde visies begrippen omschrijven en illustreren. 3 Emancipatorische visie toelichten en illustreren. 4 De visie van een concrete organisatie toelichten en relateren aan de concrete werking.
organisaties en personen binnen de ortho-pedagogische sector situeren.	<ul style="list-style-type: none"> • Organisaties: verschillende settings en doelgroepen: personen met een beperking, kinderen en jongeren in problematische opvoedingssituaties • Organisaties: wettelijke bepalingen • Rechten personen, tegemoetkomingen, sociale wetgeving, juridische statuten, info en hulpdiensten • Bronnen actualiteit inzake de ortho-pedagogische sector: onderzoekswerk, bijwonen van studiedagen, vormings- en beroepsorganisaties, ... 	<ol style="list-style-type: none"> 5 Organisaties binnen de ortho-pedagogische sector op basis van setting en doelgroep in kaart brengen. 6 Concrete organisatie situeren binnen wettelijk kader. 7 Informatie in verband met faciliteiten opzoeken en verwerken. 8 Actuele tendensen en ontwikkelingen inzake de ortho-pedagogische sector benoemen.
teamwerking en opvoeder/ begeleider binnen de organisatie situeren.	<ul style="list-style-type: none"> • Team: samenstelling, opdracht, plaats binnen organisatie • Plaats en taken van de opvoeder/begeleider • plaats en taken andere teamleden/disciplines 	<ol style="list-style-type: none"> 9 Samenstelling, plaats en betekenis van team in een organisatie toelichten. 10 Plaats en taken van een opvoeder/begeleider omschrijven in een team. 11 Plaats en taken van de verschillende teamleden omschrijven in een team.
in team werken als	<ul style="list-style-type: none"> • teamwerking: noodzaak, belang, voorwaarden, plaats binnen de 	<ol style="list-style-type: none"> 12 Begrip teamwerking verduidelijken.

opvoeder/begeleider.	<p>organisatie, ...</p> <ul style="list-style-type: none"> • samenwerkings- of sociale en communicatieve vaardigheden • conflicten / meningsverschillen in een team: ontstaan, preventie, aanpak, methodes voor conflict-oplossing, ... 	<p>en illustreren.</p> <p>13 Assertief reageren in concreet teamgebeuren.</p> <p>14 Actief luisteren in concreet teamgebeuren.</p> <p>15 Verwoorden van gevoelens in concreet teamgebeuren.</p> <p>16 Feedback geven en ontvangen in concreet teamgebeuren.</p> <p>17 Vragen stellen in concreet teamgebeuren.</p> <p>18 Aandachtspunten formuleren en toepassen bij het voorkomen en oplossen van conflicten binnen de teamwerking.</p> <p>19 Reflecteren over concreet teamgebeuren.</p>
mondeling en schriftelijk rapporteren binnen teamwerking en organisatie.	<p>Het rapporteren van observaties en bevindingen: belang, voorwaarden, gevolgen, verschillende manieren (schriftelijk, mondeling, ICT, protocollen, procedures, ...), onderscheid aan wie en waarom gerapporteerd wordt ...</p> <p>schriftelijke en mondelinge taalvaardigheid: afhankelijk van doel, betrokkenen, ...</p> <p>administratie: in kader van functie van opvoeder/ begeleider</p>	<p>20 Communicatiekanalen in kaart brengen binnen concrete organisatie en teamgebeuren.</p> <p>21 Mondeling rapporteren in concreet teamgebeuren.</p> <p>22 Schriftelijk rapporteren in concreet teamgebeuren.</p> <p>23 Administratie bijhouden volgens afgesproken procedures in concreet teamgebeuren.</p>
actief deelnemen aan vergaderingen binnen teamwerking.	<p>Taak- en groepsgericht gedrag tijdens een vergadering: doelstellingen, voorwaarden, gespreksleider, verslaggever</p> <p>vergaderingen: agendapunten, timing, verloop, besluitvorming, verslag, gespreksleider</p> <p>vergadervaardigheden</p> <p>soorten vergaderingen: persoonsbespreking, dagelijkse briefing / overdracht, groot en klein team</p>	<p>24 Constructieve bedenkingen en voorstellen formuleren binnen vergadergebeuren in concreet team.</p> <p>25 Verslag maken over vergadergebeuren in concreet team.</p> <p>26 Reflecteren over vergadergebeuren in concreet team.</p>
zorg dragen voor zichzelf als opvoeder/ begeleider.	<p>Professioneel functioneren</p> <p>zelfbeeld, identiteit: eigen normen, waarden, gevoelens, levensgeschiedenis, onderscheid privé en professioneel</p> <p>functioneren: feedback, stress en burnout, intimiteit, privacy,...</p>	<p>27 Begrippen in verband met professioneel functioneren toelichten.</p> <p>28 Eigen mogelijkheden en beperkingen verwoorden als opvoeder/ begeleider</p> <p>29 Eigen functioneren als opvoe-</p>

	belang nascholing, supervisie en interventie,... gezondheids en welzijnsrisico's	<p>der/begeleider bespreken / omgaan met feedback in concrete situaties.</p> <p>30 Mogelijkheden tot professionele zelfontplooiing beschrijven.</p> <p>31 Gezondheids- en welzijnsrisico's in de ortho-(ped)-agogische sector omschrijven en voorstellen doen om ze te beperken.</p>
deontologisch en ethisch denken en handelen.	Rechten en plichten als opvoeder/begeleider , beroepsgeheim, beroepsstatuut burgerlijke en strafrechtelijke aansprakelijkheid ethische vraagstukken: verschillende gezichtspunten, reflectie	<p>32 Deontologisch denken en handelen als opvoeder/begeleider toepassen in concrete situaties.</p> <p>33 Verschillende gezichtspunten verwoorden in verband met ethisch denken en handelen in concrete situaties.</p>

DIDACTISCHE WENKEN

- 1-4 Via studiebezoeken, getuigenissen van personen met een beperking en kinderen en jongeren in problematische opvoedingssituaties en professionelen, literatuur, museumbezoek, stageopdracht.
- 5-7 Gebruikmaken van brochures, internet, o.a. www.socialsecurity.fgov.be, www.wvc.vlaanderen.be/welzijnegezondheid.
Werken vanuit concrete ondersteuningsvragen (casussen).
- 8 Actualiteit volgen via verschillende bronnen, ondermeer www.weliswaar.be.
- 9-11 Via studiebezoeken, getuigenissen van verschillende disciplines, stageopdrachten, ...
Taken opvoeder/begeleider opzoeken in beroepsprofiel www.serv.be.
- ortho-ped-agogische taken;
  - administratieve taken;
  - huishoudelijke taken;
  - zorgende taken.
- 12-19 In klas inoefenen via rollenspel, vergaderopdrachten in kader van project, evaluatie aan de hand van observaties, videopnames, ...
Via stage en stageopdrachten, projectwerking.
- 20-23 Via stage en stageopdrachten, projectwerking.
- 24-26 Via stage en stageopdrachten, leerlingen moeten de kans krijgen op stage om vergaderingen mee te maken, projectwerking.
- 27-30 Via project en stage evaluaties ervaren.
Kennismaken met organisaties die vorming bieden zoals www.sig.be, www.impulsvorming.be, ...
Zelfverdedigingstechnieken, ontspanningstechnieken, ... kunnen bijdragen in het zorg leren dragen voor zichzelf.
- 31 Opzoeken in beroepsprofiel, risico-analyse van stageplaats.
- 32-33 Gebruik maken van concrete casussen, stagereflecties, ...

Competentie 2: Vanuit een emancipatorische grondhouding als opvoeder/begeleider ortho-pedagogische ondersteuning bieden aan personen en hun netwerk zodat hun kwaliteit van bestaan bevorderd wordt

De jongere leert	Leerinhouden (kennis en vaardigheden om competentie te kunnen verwerven)	Leerplandoelstellingen (wat geëvalueerd wordt)
de persoon in zijn ontwikkeling situeren.	Ontwikkeling van mensen: verschillende fasen, mogelijkheden en beperkingen op verschillende domeinen en concrete gevolgen	34 Persoon in zijn ontwikkeling voorstellen.
de persoon in zijn context situeren	Context: levensloop, sociaal netwerk, organisatie, systeem, loyaliteiten Kwaliteit van leven: verschillende domeinen van welbevinden	35 Persoon in zijn context voorstellen. 36 Netwerkaart maken van persoon.
de ortho-pedagogische doelgroepen situeren.	Beperkingen: verstandelijke beperking, sensorische beperking, fysieke beperking, autismespectrumstoornissen, AD(H)D, meervoudige beperkingen Kinderen en jongeren in problematische opvoedingssituaties	37 Belangrijkste ortho-pedagogische doelgroepen situeren in functie van ontwikkeling, mogelijkheden en beperkingen.
Personen in hun kwaliteit van leven ortho-pedagogisch ondersteunen.	Observatie, interpretatie en observatie: begripsbepaling, vaardigheden, observatieprincipes, criteria, methoden, beïnvloedende factoren Ortho-pedagogische vaardigheden Ondersteuningsvragen in verband met verschillende domeinen van welbevinden, met beleving, gedrag, behoeften, gevoelens, ... Ondersteuningsplan: doel, gebruik, basisgegevens Ondersteuning bieden: visie, voorwaarden,	38 Aan de hand van criteria gedrag observeren, interpreteren en rapporteren in praktijksituaties 39 Actief luisteren naar persoon in praktijksituaties. 40 Empathie en betrokkenheid tonen aan persoon in praktijksituaties. 41 Feedback geven aan persoon in praktijksituaties. 42 Relatie opbouwen, onderhouden en afbouwen op basis van gelijkwaardigheid met persoon in praktijksituaties. 43 Ondersteuningsvragen van personen en hun netwerk verwoorden in praktijksituaties. 44 Gebruikmaken van ondersteuningsplan in praktijksituaties. 45 Binnen teamverband en vanuit

	<p>creatief denken, op vlak van wonen, werken, vrije tijd...</p> <p>Ortho-ped-agogische middelen en methoden: soorten en toepassingsmogelijkheden</p> <p>Persoonsgerichte zorg en EHBO: koppeling met de teamafspraken en bevoegdheid van opvoeder/begeleider</p> <p>Veiligheid, hygiëne en milieu: instructies, voorschriften en protocollen, verantwoordelijkheid</p>	<p>emancipatorische visie ondersteuning op maat bieden aan persoon in praktijksituatie.</p> <p>46 Ortho-ped-agogische middelen en methoden toelichten.</p> <p>47 Vanuit de visie van een concrete organisatie en volgens de teamafspraken de gepaste methode en de gepaste middelen kiezen en toepassen om antwoord te geven op de ondersteuningsvraag van een persoon.</p> <p>48 Persoonsgerichte zorg en EHBO bieden in het kader van een ondersteuningsvraag van een persoon.</p> <p>49 Voorschriften inzake veiligheid, hygiëne en milieu naleven in praktijksituaties.</p>
	Sociaal netwerk	50 Binnen teamverband contacten opbouwen, onderhouden en afbouwen met het sociaal-netwerk van personen in praktijksituaties.

DIDACTISCHE WENKEN

- 34 Via opzoekingswerk, gebruik maken van verschillende media, een presentatie door leerlingen.
- 35-36 Leerlingen kunnen ook zichzelf situeren in eigen context. Levensverhaal context van persoon kan op verschillende manieren voorgesteld worden.
Eigen netwerk kaart invullen, op stage netwerkkaart van persoon uittekenen.
- 36 Gebruikmaken van gevalstudies, video-opnames, rechtstreekse contacten, getuigenissen, inlevings-oefeningen, literatuur, ...
- 37 + 50 Verschillende domeinen van welbevinden: sociaal, psychisch, fysiek, materieel, cultureel en spiritueel of existentieel.
- 38 Op stage observatieverslag van persoon maken, ...
- 39-41 Communicatioefeningen in klas met eventuele video-opname als evaluatiemiddel. Leerlingen evalueren elkaar aan de hand van criteria of relevante parameters via checklist of observatielijst. De video opname maakt bespreking en evaluatie makkelijker.
Stage (zelf) reflectieopdrachten betreffende gespreksvaardigheden en ervaringen uitdiepen.
- 42-44 Via casussen werken met ondersteuningsplannen. Opdracht in verband met het werken met ondersteuningsplan en het kaderen van eigen ortho-ped-agogisch handelen hierin. Aangeven hoe kwaliteit van leven van die bepaalde persoon ondersteund kan worden.
- 45 Voorbeelden van emancipatorisch werken naar voren laten brengen.

- 46-47 Ortho-ped-agogische middelen en methoden zoals structureren, straffen en belonen, ... aan de hand van casussen, rollenspel, incidentanalyse, eigen ervaringen toetsen op (on)waarde.
Via project, stage ervaringen met bijbehorende reflectie.
- 48 Persoonsgerichte zorg: in verband met gezondheid en hygiëne van een persoon.
EHBO: verantwoord handelen in noodsituaties.
Opvoeders/begeleiders mogen geen medische handelingen stellen.
Via casussen, opzoekingswerk (www.gezondheid.be), stageopdrachten
- 49 Op stage gebruik maken van instructiefiches, risico-analyse van de organisatie.
- 50 Sociaal netwerk: wie, belang, eerste verantwoordelijken en ervaringsdeskundigen, mogelijke knelpunten, loyaliteiten, ...

Competentie 3: Vanuit een emancipatorische grondhouding als opvoeder/begeleider het groepsgebeuren ortho-pedagogisch begeleiden

De jongere leert	Leerinhouden (kennis en vaardigheden om competentie te kunnen verwerven)	Leerplandoelstellingen (wat geëvalueerd wordt)
groepen situeren.	<p>Groepen: soorten: leefgroep, tijdelijke groep groepsdynamica, leiderschapstijl, groepsdoelen, groepscohesie, groepsnormen en –waarden, groepsdruk, groepsregels, groeps- sfeer / klimaat</p> <p>Relatie individu-groep: mogelijkhe- den en knelpunten, aanpak, ...</p>	<p>51 Begrippen in verband met groeps- gebeuren toelichten.</p> <p>52 Groepsdynamische kenmerken en processen herkennen en benoe- men in praktijksituatie.</p> <p>53 Mogelijke relaties groep-individu toelichten en illustreren.</p>
Een groep ortho-ped- agogisch begeleiden.	<p>Groepsbegeleiding:</p> <ul style="list-style-type: none"> • creatief probleemoplossend den- ken en handelen, ... • ter gelegenheid van gesprekken, activiteiten, ... <p>Groepsgesprek:</p> <ul style="list-style-type: none"> • vaardigheden • doel, voorwaarden • afspraken, agenda, besluitvor- ming, confrontatie, conflicthante- ring <p>Sfeer in groep: ruimtes, materialen: belang, criteria, afhankelijk van per- sonen en ondersteuningsvragen, seizoenen, gelegenheden</p>	<p>54 Eigen begeleidingsstijl omschrijven binnen concreet groepsgebeuren met duiding van invloed van de groep op eigen functioneren en omgekeerd.</p> <p>55 Groepsregels expliciteren en res- pecteren in praktijksituaties.</p> <p>56 Groepsgesprek voorbereiden, begeleiden en evalueren met aan- dacht voor elk individu binnen de groep en binnen teamverband.</p> <p>57 Eigen bijdrage verwoorden in en conflicten in praktijksituaties posi- tief aanwenden.</p> <p>58 Sfeer in groep aanpassen in prak- tijksituaties op basis van onder- steuningsvragen en dit zowel naar ruimte als materialen.</p>
groepsgebeuren organi- seren.	<p>Groepsgebeuren: korte en lange termijnplanning Soorten activiteiten: persoonsgericht, huishoudelijk, school/ werk/ vrije tijd, sport, dagbe- steding Groepsgebeuren organiseren zowel binnen context van organisatie en team qua infrastructuur, visie, teamafspraken, ... als aangepast aan de personen en hun ondersteu- ningsvragen (ondersteuningsplan),</p>	<p>59 Het dagelijkse groepsgebeuren in een praktijksituatie in kaart bren- gen.</p> <p>60 Binnen teamverband meewerken aan de voorbereiding, organisatie, uitvoering en evaluatie van het da- gelijks groepsgebeuren in een praktijksituatie.</p> <p>61 Reflecteren over het groepsgebeu- ren in praktijksituaties.</p>

<p>activiteiten organiseren en begeleiden.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Expressievormen: dans; drama, muziek, beweging, manueel • Activiteiten aanpassen aan de ondersteuningsvragen • Organiseren aan de hand van verschillende criteria: <ul style="list-style-type: none"> – vertrekken vanuit ondersteuningsvragen en interesses en vanuit de doelstellingen van de groep: dus zowel individuele als groepsactiviteiten – aanpassen aan de mogelijkheden van de organisatie: middelen, mensen en materialen – zorgen voor verscheidenheid qua soort, werkvorm, creativiteit, ... – rekening houden met veiligheid, hygiëne en milieu 	<p>62 Bij een activiteit een gepaste expressievorm kiezen.</p> <p>63 Activiteiten plannen en voorbereiden, aangepast aan ondersteuningsvragen binnen teamverband in praktijksituaties.</p> <p>64 Doelen van activiteiten kunnen formuleren binnen 14 teamverband in praktijksituaties.</p> <p>65 Activiteiten begeleiden binnen teamverband in praktijksituaties.</p> <p>66 Activiteiten evalueren en bijsturen binnen teamverband in praktijksituaties.</p> <p>67 Spontaan activiteiten aanbieden binnen teamverband in praktijksituaties.</p>
--	---	---

DIDACTISCHE WENKEN

- 51-53 Leerlingen kunnen de theoretische basisprincipes toepassen op het eigen klasgebeuren en op stage. Via hypothetische opdrachten in verband met vb. tafelschikking, ..., observatieopdrachten, sociogram maken, video-opnames en reflecties.
Besteed ook aandacht aan zondebok, nieuw groepslid, rouwen in groep, spanningen in de groep, ... Ook het zoeken naar evenwicht tussen de ondersteuningsvragen van het individu en de groep verdient de nodige aandacht.
- 54-57 Via het invullen van 'persoonlijkheidslijsten' eigen begeleidingsstijl herkennen en beschrijven
Via casussen, rollenspel, stellingenspel, discussies, groepswerk, project- en stageopdrachten met bijbehorende reflectie / supervisie gesprekken
- 58 Ruimte inrichten naargelang van seizoenen, feesten, doelgroep.
Themawerking met aandacht voor verschillende communicatiemogelijkheden: bv. tactiel, geuren, ...
- 59-61 Via casussen, studiebezoeken, video-analyse van bv. docusoaps, stageopdrachten, observaties van dagelijks gebeuren, activiteiten op stage en tijdens project, reflectieopdrachten.
- 62-67 Leerlingen laten kennismaken / ervaring opdoen met verschillende expressievormen en methodieken zoals Sherborne, basale stimulatie, snoezelen, muziektherapie, relaxatie, schrijfdans, belevingstheater, jobcoaching, ... en deze kaderen naar doelgroep en doelstellingen via studiebezoeken, workshops, onderzoekswerk, zelf uitproberen in project en / of stage.
Activiteiten als begrip dient zeer ruim geïnterpreteerd te worden en kunnen zowel individuele activiteiten zijn als groepsactiviteiten, bv. 1-1 interacties, snoezelbad geven, samen koffie drinken, budgetbegeleiding, ...
Leerlingen dienen via projecten en stage de kans te krijgen zelf activiteiten te organiseren en hierop te reflecteren feedback te krijgen.
Leerlingen kunnen ook leren werken met een persoonlijke toekomstplanning en activiteitenlijsten invullen ...

7 Competentieontwikkeland leren en stage

Praktijkervaringen via projecten en stage-ervaringen maken een integraal deel uit van de opleiding waarbij belang gehecht wordt aan kwalitatief sterke praktijk- en stageplaatsen met competente stagementoren. Leerlingen dienen kennis te maken met de enorme diversiteit die er in het werkveld te vinden is. Stagementoren en stagebegeleiders beschikken over zowel vakdeskundigheid als vermogen tot geven van feedback en begeleiding. Zij dienen ook de nodige tijd en ruimte te krijgen vanuit het beleid van de voorziening om een leerling te kunnen begeleiden.

Vanuit de competenties kunnen activiteitenlijsten afgeleid worden, stageopdrachten geformuleerd worden en evaluatiedocumenten opgemaakt worden. Op die manier kan het leerproces optimaal gevolgd worden. Leren van praktijkervaring veronderstelt geleidelijkheid, is gebaseerd op concrete vooraf gekende doelstellingen en wordt gekoppeld aan begeleiding en reflectie. Reflectie gebeurt onder meer aan de hand van gerichte opdrachten, zowel individueel als in groep. Opdrachten zijn altijd met het oog op de competentieontwikkeling opgesteld.

Er wordt stage gelopen in de ortho-ped-agogische sector in één of meerdere voorzieningen. De stageperiode dient in elk geval voldoende lang te zijn zodat er kans is tot ingroeien in het werkveld en tot bijsturing.

Wat de voorwaarden tot organisatie van stages betreft, het bijhouden van het stageregister, het opmaken van het algemeen stagedossier en de kostenvergoeding verwijzen we naar de ministeriële omzendbrief SO 44 (www.ond.vlaanderen.be/edulex) en latere aanvullingen betreffende stages ingericht in bedrijven en instellingen ten behoeve van de leerlingen uit het secundair onderwijs en naar de VVKSO-Mededelingen betreffende stages Kl.50.01 04 (<http://personenzorg.vvkso.be>)(+ wet op het welzijn op het werk).

7.1.1 Vóór de stage

De specifieke introductie op stage gebeurt vooraleer de leerlingen naar een nieuwe stageplaats gaan. Een gedeelte kan klassikaal gebeuren, de rest gebeurt best in een individueel contact. Vooraf dient de stagebegeleider met de stagementor duidelijke afspraken te maken zowel op inhoudelijk als praktisch gebied.

Tijdens de specifieke introductie komen volgende inhoudsbestaan bod:

- informatie over de stageplaats zoals ligging, infrastructuur, uurregeling, dagindeling, verwachtingen, gewoonten, kledij, maaltijden ...,
- leermogelijkheden op basis van stageactiviteitenlijst: opdrachten gebaseerd op de competenties en leerplandoelstellingen en de individuele beginsituatie,
- eerste stagedag en onthaal, stagebezoeken, stagementor, momenten van tussentijdse en eindevaluatie ...

7.1.2 Tijdens de stage

Stage veronderstelt voor een leerling het doormaken van een leerproces via het opdoen van steeds complexer wordende praktijkervaringen en de daarbijbehorende reflectie.

Leerlingen worden in dit proces begeleid door de stagebegeleider en de stagementor:

- activiteiten worden samen of onder begeleiding (van stagementor en/ of stagebegeleider) voorbereid, uitgevoerd en besproken;
- regelmatige bijsturing van opdrachten opent nieuwe leerkansen;
- regelmatige feedback geeft samen met zelfreflectie kansen tot leren;
- tussentijds evalueren samen met de leerling, de stagementor en de stagebegeleider van zowel positieve punten als werk- of aandachtspunten en tips;

- eindevaluatie voorzien samen met de drie partijen met duidelijke proces- en productevaluatie en remediëringsafspraken.

De tussentijdse en eindevaluatie dient voorbereid te worden door de leerling en ook achteraf aangevuld met wat er gehoord werd op de bespreking. Dit biedt de mogelijkheid om het leerproces bij de leerling te verhogen en op te volgen!

De begeleiding dient te gebeuren in een sfeer van veiligheid, geborgenheid en bevestiging, in dialoog en met professionele deskundigheid. De voorbeeld- en voorleeffunctie van stagebegeleider en stagementor is van doorslaggevend belang. Het geven van groeikansen aan leerlingen primeert.

Werken met een stageteam op school is ondersteunend en richtinggevend en verhoogt de kwaliteit van begeleiden. Op de stagevergaderingen kunnen ervaringen uitgewisseld worden en gezocht naar begeleidingstips bv. via een supervisiemethodiek.

7.1.3 Na de stage

Er dient een stagevergadering plaats te vinden waarop de individuele evaluatiegegevens worden getoetst aan de stagedoelstellingen en eventuele remediëring wordt afgesproken. De uiteindelijke stagebeoordeling wordt gegeven door de stagebegeleider op basis van de gegevens van de stagementor en de evolutie in het leerproces van de stagiair. De stagebegeleider heeft eventueel ruggespraak met het stageteam, de klassenleraar en directie kunnen als waarnemer aanwezig zijn.

Een goede nazorg is nodig. De stagebegeleider heeft samen met de leerling een individuele nabespreking van de stage en de stageopdrachten. Het is noodzakelijk dat de leerling op dat moment een duidelijk beeld krijgt van zijn leerproces aan de hand van de stagedoelstellingen, zowel van wat goed liep als minder goed en op welke wijze verder kan gewerkt worden. Bijsturing of remediëringsafspraken worden best in concrete gedragstermen geformuleerd (schriftelijk en mondeling) en kunnen zowel naar de volgende stage als naar het lesgebeuren en andere praktijkervaringen gericht zijn. Er moet ook helderheid zijn over wie deze afspraken samen met de leerling opvolgt en hoe. Eventueel kan er een schriftelijke overeenkomst opgemaakt worden.

In moeilijke situaties is het zeer zinvol een gesprek met de leerling, stagebegeleider en eventueel stagecoördinator te organiseren zodat alle partijen goed weten wat er aan de hand is en welke de remediëringsafspraken zijn.

Stage-evaluaties worden in een globaal geschreven beoordeling weergegeven.

Op het einde van het leerjaar volgt een eindbeoordeling op basis van de evolutie over het jaar en de mate waarin de leerling als beginnend beroepsbeoefenaar, met name opvoeder/ begeleider, kan starten in de orthopedagogische sector en dus de competenties en leerplandoelstellingen bereikt heeft.

8 Competentieontwikkelen en de geïntegreerde proef

Via de geïntegreerde proef evalueert men of de competenties (alle of een deel ervan), zoals omschreven in het profiel van de studierichting, door de leerling verworven zijn. Leren via een leerproces waar leren in samenhang voorop staat, is integraal werken. Praktijkervaringen via projecten en stage-ervaringen die gekoppeld zijn aan reflectieopdrachten dragen bij tot dit integraal leren en maken deel uit van het COL.

9 Evaluatie

Cruciaal is de vraag of de leerling als beginnend opvoeder/begeleider in de orthopedagogische sector aan het werk kan en dus voldoende competenties bezit die hij verder kan ontwikkelen. Regelmatige zelfreflectie en feedback van het lerarenteam is hierbij noodzakelijk.

Het in kaart brengen van de voortgang in de ontwikkeling van de competenties is noodzakelijk.

Elke leerling kan een individueel dossier aanleggen (het portfolio) waarin hij alle resultaten van zijn voortgang of evolutie of groei in competenties verzamelt: plannen, werkstukken, evaluaties, analyses, commentaren (feed-

back), ... Daarmee kan de leerling zijn vorderingen 'volgen' en het biedt de leraren een basis voor de beoordeling.

Toetsen en beoordelen zijn bestemd om van te leren maar in ons onderwijs dienen ze ook om een uitspraak te doen over het niveau dat een leerling bereikt heeft en of dat niveau voldoende is om op het einde het diploma/certificaat/getuigschrift te krijgen. Toetsen en opdrachten dienen om leerlingen in staat te stellen via gerichte leerprocessen de welomschreven competenties van de studierichting te verwerven. Wanneer deze competenties onvoldoende verworven worden, het beoogde niveau uiteindelijk ontbreekt, ook niet na aanvullende opdrachten, mag het leerkrachtenteam er niet voor terugdeinzen duidelijke grenzen te stellen.

Evaluatie bestaat in deze studierichting uit het expliciteren van de groei in competenties. De manier waarop behoort tot de autonomie van de school.

10 Minimale materiële vereisten

Polyvalent lokaal voor het oefenen van ortho-pedagogische, expressieve, zorgende en administratieve vaardigheden en het uitvoeren van onderzoekswerk, groepswerk, ...

Lokaal dat voldoet aan een aantal voorwaarden:

- voldoende ruim zodat verschillende vaardigheden gecombineerd kunnen worden;
- voldoende geluidsgeïsoleerd zodat leerlingen zich expressief kunnen en mogen uiten;
- met een inrichting die kan aangepast worden naargelang van de activiteit;
- voldoende en permanent beschikbare opbergruimte, materiaal bestand tegen creatief werk, materiaal en documentatie aangepast aan de leerinhouden van het leerplan en aan de opdracht van een opvoeder/begeleider.

Leerlingen hebben toegang tot audiovisuele apparatuur, digitale en analoge informatiebronnen.

11 Bronnen

11.1 Algemene onderwerpen

- BOSCH, E., *Waar bemoei je je mee: Kritisch reflecteren op het spanningenveld autonomie versus beschermersvaardigheid*, Soest, Nelisson, 2002, 135 pp.
- BROUCKAERT, E., (RED.), *Handboek Bijzondere Orthopedagogiek*, Leuven, Garant, 2000, 428 pp.
- DE BONO, E., *Zes denkende hoofddeksels*, Amsterdam/antwerpen, Uitgeverij Business Contact, 2004, 223 pp.
- V.M.G., *Het is ons goed recht (congresboek)*, 2001, 103 pp.
- VAN DEN BERG, M., E. J. KNORTH & M. J. NOOM, *Omkapseling van Jeugdigen. Besloten opvang en begeleiding voor jeugdigen met sterk anticociaal en oppositioneel gedrag*, ISBN 90-441-1598-7.
- VAN GENNEP, A., & Steman C., *Supported living*, Een handreiking voor begeleiders.
- VAN HOVE, V., *Naar recht op eigenheid in een bedding van verbondenheid. Ideeën voor begeleiders van mensen met beperkingen*, W.I.V., 2000, 118 pp.
- VLASKAMP, C, BLOKHUIS, A. & PLOEMEN, M., *Gewoon bijzonder. Opvoeden van kinderen met een ernstige meervoudige handicap*, Assen, Van Gorcum, 1996, 79 pp.

11.2 Sociaal-juridische bronnen

Tijdschriften

- *Handiscoop*, maandelijks tijdschrift over handicap en integratie, K.V.G.
- *Klik*, Maandblad voor mensen met een verstandelijke handicap, Utrecht.
- *Knipseldienst voor geestelijke gezondheid*, Vlaamse Vereniging voor Geestelijke Gezondheidszorg v.z.w., Gent, Tel. 09/221.27.13.
- *Sociaal Welzijnsmagazine*, Kluwer Editorial.
- *Weliswaar*, welzijnsmagazine voor Vlaanderen, Gezin en samenleving.

Boeken, brochures, naslagwerken

- *Administratieve Wegwijzer voor Gehandicapten*, Kluwer, Antwerpen. Tel. 03/360.02.11.
- *Bijzondere jeugdbijstand in Vlaanderen*, Brochure van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Gratis te verkrijgen bij het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Bijzondere Jeugdbijstand, Markiesstraat 1, 1000 Brussel. Tel 02/553.31.11. Fax 02/553.34.15.
- *De Gids*, Infobrochure voor schoolverlaters en werkende jongeren, uitgave van het ACV.
- *De jongerengids*, Een uitgave van IN PETTO en CJP. Antwerpen, januari 2003, Tel.03/366.15.20.
- *De Vlaamse Handigids*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Gratis te verkrijgen bij Bestuur Algemeen Welzijnsbeleid, Markiesstraat, 1, 1000 Brussel.
- DECOCK, G., *De Decreten inzake Bijzondere Jeugdbijstand, Algemene en artikelsgewijze commentaar*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn.
- *Federaal België*, Brochure uitgegeven door de federale voorlichtingsdienst, Regentlaan 54, 1000 Brussel. Tel. 02/512.51.25.
- *Gerechtelijke jeugdbijstand voor minderjarigen in een problematische opvoedingssituatie*, Brochure van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Gratis te verkrijgen bij het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Bijzondere Jeugdbijstand, Markiesstraat 1, 1000 Brussel. Tel 02/553.31.11. Fax 02/553.34.15.
- SENAËVE P., PEETERS J., *De hervorming van het jeugdbeschermingsrecht*, Acco Leuven/Amersfoort, 1994.
- *Sociale Wegwijzer Personen met een Handicap*, Kluwer, Antwerpen. Tel. 03/360.02.11.
- *Verlengde Minderjarigheid*, Brochure van VIBEG.
- *Vlaams Parlement*, Brochure in opdracht van het Bureau van het Vlaamse Parlement, Gratis te verkrijgen bij Externe Relaties, Vlaams Parlement, 1011 Brussel. Tel 02/552.11.11.
- *Wegwijs in ...de eerste job*, Brochure van het ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, Tel. 02/233.42.11.
- *Wegwijzer Sociale Wetgeving*, Uitgave van het ACV.

11.3 Diensten, documentatiecentra

- Nationale Vereniging voor Hulp aan Verstandelijk Gehandicapten, Bosstraat 13, 1050 Brussel. Tel. 02/640.42.99.
- VIBEG, Vormingsinstituut voor begeleiding van gehandicapten. Maria-Theresiastraat 114, 3000 Leuven. Tel. 016/23.51.21.
- Vlaams Fonds voor Sociale Integratie van Personen met een Handicap, ombuds- en infodienst, Sterrekundelaan 30, 1210 Brussel. Tel. 02/225.85.82.

11.4 Bibliografie verstandelijke beperking

- BOSCH, E., *Visie en attitude. Respectvolle bejegening van mensen met een verstandelijke handicap. Een praktijk- en discussieboek*, Nelissen, Baarn, 1994.
- BROEKAERT, E. (Ed.), *Handboek bijzondere orthopedagogiek. (KOP-serie)*, Leuven - Apeldoorn, Garant, 1993, 415 pp.
- FROMLICH, A., *Basale stimulatie*, Leuven, Garant, 1995, 243 pp.
- HEIJKOOP, J., *Vastgelopen. Nieuwe mogelijkheden in de begeleiding van geestelijk gehandicapten met ernstige gedragsproblemen. (PM-reeks)*, Baarn, Nelissen, 1992 (2de druk), 1991, 176 pp.
- MAES, B. (red.), *Oog voor kwaliteit. Een orthopedagogische referentiekader voor de kwaliteitsbewaking van de zorg- en dienstverlening binnen (semi-)residentiële voorzieningen voor personen met een handicap*, Leuven. KULeuven – afdeling orthopedagogiek – Hoger Instituut voor de Arbeid – Lucas, 1997.
- MAGNUS, C., DE REE, L., KATSMAN, P., *Steen voor steen. Vernieuwingen in de begeleiding van mensen met een verstandelijke handicap*.
- SMIT B., & VAN GENNEP, A., *Netwerken van mensen met een verstandelijke handicap. Werken aan sociale relaties: praktijk en theorie*, Utrecht NIZW, 1999, 184 pp.
- SMIT, B., COENEN – HAENEGRAAF, M., STEEMAN, C., *Als ieder ander. over mensen met een verstandelijke handicap die midden in de samenleving willen staan*.
- SMIT B., KOK, R., *Een ander spoor. Emancipatorisch werken met mensen met een verstandelijke handicap (1999)*.
- SMIT, B., & VAN GENNEP, A., *Netwerken van mensen met een verstandelijke handicap. Werken aan sociale relaties: praktijk en theorie*, Utrecht, NIZW, 1999, 184 pp.
- TER BURG, W., *Meer met muziek. Muziek als orthopedagogisch medium*, Nijkerk, Intro.
- VAN GEMERT, G. & NOORDA, W., *Leerboek zwakzinnigzorg*, Assen-Maastricht, Van Gorcum, 1988, 358 pp.
- VAN GENNEP, A. & STEMAN, C., *Beperkte burgers. Over volwaardig burgerschap voor mensen met verstandelijke beperkingen*, Utrecht, NIZW, 1997, 72 pp.
- VAN GENNEP, A., *Naar een kritische orthopedagogiek in het bijzonder van de zwakzinnige mens*, Amsterdam-Boom, Meppel, 1980, 115 pp.
- VAN GENNEP, A., & STEMAN, C., *Beperkte burgers. Over volwaardig burgerschap voor mensen met verstandelijke beperkingen*, Utrecht, NIZW, 1997, 72 pp.
- VAN GENNEP, A., *Burgerschapsparadigma en inclusie van mensen met een ernstig verstandelijke handicap: mogelijkheden en belemmeringen*, Proven, De Lovie, Themavergadering 16 oktober 2003.
- VAN GENNEP, A., *Het recht van de zwakste. Nieuwe lijnen in de zwakzinnigzorg*, Boom, Meppel, 1980 (3de druk), 152 pp.
- VAN HOVE, G., (red.), *Wij vragen het woord. Eerste congres voor personen met een verstandelijke handicap in Vlaanderen. (congresboek)*, V.M.G., 1995, 77 pp.

- VAN HOVE, G., *De nieuwe definitie van verstandelijke handicap volgens de American Association ons mental retardation: het ei van Columbus?, De stem van de ouders*, januari 1997, nr.7, 3-7.
- VAN LOON, J., ARDUIN, *Ontmantelen van de instituutzorg. Emancipatie van mensen met een verstandelijke handicap*, Leuven, Garant, 2001, 175 pp.

Tijdschriften:

- *Amentia*, tijdschrift van de NVHVG (Nationale Vereniging voor Hulp aan Verstandelijk Gehandicapten).
- *KLIK*, maandblad over mensen met een verstandelijke handicap.
- *VIBEG-echo's*.

11.5 Bibliografie visuele handicap

- VAN DEN BERG, J., *Blinden: mensen als iedereen*, Wageningen, Zomer & Keuning, 1977.

11.6 Gedragsproblematiek

- BROOS, D. & VAN DUN, K., *Hou me (niet) vast. Hulpverlening en hechtingsstoornis*, Leuven - Apeldoorn, Garant, 1997.
- GIELES, F., *Groepsleider ... een vak apart. Methodisch werken met de leefgroep*, Alphen aan den Rijn, Brussel, Samsom, herziene druk 1996, 444 pp.
- HELLINCKX, W. & VAN DEN BRUEL, B., *De Jeugdhulpverlening in Vlaanderen*, (orthopedagogische rapporten, nr. 29), Leuven, K.U.L., 1992.
- HELLINCKX, W. & VAN DEN BRUEL, B., *Recente ontwikkelingen in de tehuishulp voor kinderen en jongeren in problematische opvoedingssituaties*, (orthopedagogische rapporten, nr. 30), Leuven, K.U.L., 1992.
- ONDERWATER, A., *De onverbreekelijke band tussen ouders en kind*.
- REDL, F. & WINEMAN, D., *De behandeling van het agressieve kind*.
- REDL, F. & WINEMAN, D., *Kinderen die haten*, Utrecht, Bijleveld, 1967.
- SCHOUTEN, *Laat je niet kennen*, Utrecht, Bijleveld, 1967.
- SMIS, W., *Gewoon en ongewoon. Kleine orthopedagogiek van moeilijk opvoedbare kind*, Deventer - Antwerpen, Van Loghum-Slaterus, 1980.
- SMIS, W., *Tussen één en allen. Residentiële behandeling van het moeilijk opvoedbare kind*, (KOP-serie, nr. 17), Leuven – Apeldoorn, Garant, 1997.
- SMIS, W., *Het verwaarloosde kind*, Leuven, Universitaire Pers, 1974.
- TER HORST, W. *Het herstel van het gewone leven*. (orthovisies 5), Groningen, Wolters - Noordhof, 1977.
- VAN ACKER, J., *Meisjes zonder kansen. Opvoeding van meisjes in ernstige probleemsituaties*, Rotterdam, Lemniscaat, 1980.-
- VAN DER GELD, A., *De persoonsgeschiedenis. Inleiding tot de psychologische en pedagogische anamnese*, Lisse, Swets & Zeitlinger, 1980.
- VAN SPANJE, *Het kind in de inrichting. Arnhem*, Van Loghum-Slaterus, 1957.
- VANDAMME, W. (Ed.), *Extreem moeilijk te begeleiden jongeren*, Leuven - Amesfoort, Acco, 1990.

11.7 Autismespectrumstoornissen

- ARDUIN, *Ondersteuningsdenken en autismespectrumstoornis*, Leuven, Garant, 2002, 140 pp.
- AARONS, M.& GITTENS, T., *Autisme, werkboek sociale vaardigheden*, Acco, Leuven, 1998.
- ATTWOOD, T., *Het syndroom van Asperger*, Swets & Zeitlinger. Lisse, 1998.
- AUTISME, *Gent tijdschrift van de V.V.A.*, (Vlaamse Vereniging Autisme).
- DE CLERCQ, H., *Mama, is dit een mens of een beest*, Houtekiet, Antwerpen. 1999.
- DE VRIENDT, A. & DE GOEYSE, M., *Ontwikkelingspsychose: kenmerken*, (niet gepubliceerd document van De Speling, Booischot).
- DE VRIENDT, A. & VANDENBUSSCHE, I., *Autisme, Kinderpsychose, ontwikkelingsstoornissen: één begrip?*, Tijdschrift orthopedagogiek en kinderpsychiatrie, 1990 (15), 110-122.
- DE VRIENDT, A., *Specifieke accenten in de opvoeding en de behandeling van kinderen met een pervasieve ontwikkelingsstoornis*, Tijdschrift orthopedagogiek en kinderpsychiatrie, 1990 (15), 123 - 139.
- DELFOS, M.F., *Een vreemde wereld*, SWP, Amsterdam, 2001.
- DEPUYDT V., & VAN LOON, J., ARDUIN, *Ondersteuningsdenken en autismespectrumstoornis*, Leuven, Garant, 2002, 140 pp.
- DEPUYDT V., & VAN LOON, J., DUMORTIER, D., *Van een andere planeet. Autisme van binnen uit*, Antwerpen, Houtekiet, 2003.
- GERLAND, G., *Een echt mens*, Houtekiet, Antwerpen. 1998.
- GILLBERG, C. EN PEETERS, T., *Autisme, medisch en educatief*. OCA, Antwerpen. 1995.
- PEETERS, T., *Brein bedriegt*, EPO.
- PEETERS, T., *Over autisme gesproken*, Nijmegen, Dekker en Van de Vegt, 1980.
- PEETERS, T., *Uit zichzelf gekeerd. Leerprocessen in de hulpverlening aan dinderen met autisme en aanverwante communicatiestoornissen*, Nijmegen, Dekker en Van de Vegt, 1984.
- STEERNEMAN, P. (1997), *Leren denken en leren begrijpen van emoties, groepsbehandeling van kinderen*, Garant, Apeldoorn/Leuven.
- VANDENBUSSCHE, I., *Kinderen met een pervasieve ontwikkelingsstoornis en hun invloed op ouders en opvoeders*, Tijdschrift orthopedagogiek en kinderpsychiatrie, 1990 (15), 140 - 149 pp.
- VEEN- VAN DER MULDER, L., *Sociaal onhandig*, Van Gorcum, Assen. 2001.
- VERMEULEN, P., *Als autisme niet op autisme lijkt*, Vlaamse Dienst Autisme & EPO, 1999.
- VERMEULEN, P., *Dit is de titel. Over autistisch denken*, Berchem, Epo, 1999.

Websites

www.autisme-vl.be

www.outsider.net

www.autismecentraal.be

www.autisme-nva.nl

www.balansdigitaal.nl (over ontwikkelings-, gedrags- en leerproblemen)

www.ocautisme.be

11.8 ADHD

- ADRIAENSSENS, P., *Van hieraf mag je gaan. Over het opvoeden van tieners*, Tielt, Lannoo, 2000.
- COMPERNOLLE, T. & DORELEIJERS, T., *Zit stil. Handleiding voor het opvoeden van overbeweeglijke en gedragsmoeilijke kinderen*, Tielt, Lannoo, 2001.
- DANCKAERTS, Marina, *Stoorzenders in de klas. ADHD: feit of fictie?*, in RUIJSSENAARS, A. & GHESQUIERE, P., *Neuropsychologische aspecten van problemen op school*, Leuven/Amesfoort, Acco, 1999.
- DE BACKER, Hermien, *ADHD? Laat je niets wijsmaken!* Berchem, Epo, 2003.
- HARTMANN, T., *ADHD. De complete gids voor kinderen en volwassenen*, Berchem, EPO, 2002.
- HELLINCKX, W. & GHESQUIERE, P., *Als leren pijn doet... Opvoeden van kinderen met een leerstoornis*, Leuven/Leusden, Acco, 2000.
- KOOIJ, J.J.S., *ADHD bij volwassenen, Inleiding in diagnostiek en behandeling*, Lisse, Swets en Zeitlinger, 2002.
- PEETERS, J., *Moeilijke adolescenten*, Leuven/Apeldoorn, Garant, 1995.
- TIMMERMAN, K., *Kinderen met aandachts- en werkhoudingsproblemen*, Leuven/Amersfoort, Acco, 2002..
- TIMMERMAN K., *Een persoonlijke denk- en leerstijl. Handleiding voor leerkrachten, begeleiders en ouders*, Leuven/Amersfoort, Acco, 2001, Brochures en folders van Zit Stil.

Websites

www.adhd-volwassenen.be

www.adhd.bij.volwassenen.nl

www.zitstil.be